

ASTUR JÁNOS

*Sumér nyelv és írás
rövid áttekintése*

(1. – 5.)

© Astur János, 2009

<http://www.astur.hu>

(Az „*ANA – A korona*” c. kalandfilm forgatókönyve mellékként a „*rövid áttekintés*” 1.-5. fejezetét tartalmazza.)

Minden jog fenntartva.

A kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül jelen könyvet vagy annak részleteit más nyelvre lefordítani, valamint bármilyen formátumban vagy eszközzel reprodukálni, tárolni és közölni tilos.

Induljunk el egy többezer éves időutazásra, írott történelmünk kezdeteihez!

A magukat „engi”-nek, azaz „igaz uraknak” nevezett sumér népé az a nyelv és írás, melyen a legkorábbi hosszabb szövegek maradtak fenn. A szövegeket olvasva megismerhetjük, hogyan fejezték ki magukat, s hogyan gondolkoztak, éreztek a régmúlt emberei. Ismerjük meg a városok királyait, a „sorsszabó” isteneket, közmondásaikat, történeteiket!

Számunkra, magyarok számára, ez a nyelv azért is különleges, mert a sumér is ragozó nyelv, hasonlóan a magyarhoz.

Rövid áttekintésünk csupán ismertetőként, s nem a tudományosság igényével született. Célja, hogy lépésről lépésre bemutassa a sumér nyelv és írás jellegzetességeit, hogy egyes szövegeket felismerhessünk és megérthessünk.

Bizonyos szavak, nyelvi szerkezetek fordításában még ma is sok a bizonytalanság, így az itt szereplő fordítások esetleg eltérhetnek a „hivatalos” változattól.

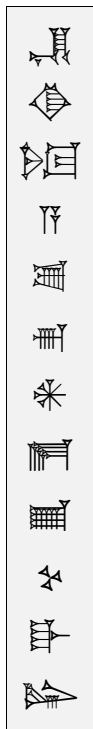
(Az „ANA – A korona” c. kalandfilm-forgatókönyv mellékleteként a 15 fejezetből álló „*rövid áttekintés*” első öt fejezete olvasható.)

1.

A sumérok az írásra képleket használtak. Az ósumér időkben ezek figuratív alakzatok voltak, amelyeket később elforgattak 90 fokkal és vázlatosabban rajzoltak. Körülbelül i.e. 3000. után a képek főbb vonalait általában íróvesszővel karcolták puha agyagba, amelyet utána kiégettek. Az íróvessző vége formázott volt, így látszik a vessző benyomásának helyén a vonalak kezdete, az „ék”. Az ékírásos jelek már csak emlékeztetnek az eredeti képekre, így bizonyos jelek esetén nem is ismerjük az eredeti alakzatokat. Később, az akkád hódítás után még vázlatosabbak lettek a jelek.

Tekintsük meg az AN („ég/isten”), UTU („nap”), APIN („szántani”, ill. „földműves”), E₂ („ház”) és LU₂ („férj”) jelek eredeti, az elforgatott és vázlatosabb „ósumér” képjelét, egy régebbi és egy újabb sumér ékírásos jelet, valamint az óbabiloni változatot:

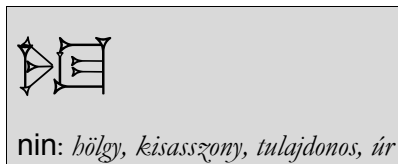
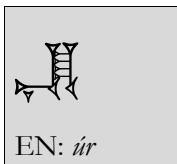

A következő főbb időszakokat különböztetik meg az írás és a nyelv szempontjából:

- Ó-Sumér időszak (i.e. 2500-2350)
- Szargon időszak (i.e. 2350-2150)
- Úr III-ik dinasztia időszaka (i.e. 2100-2000)
- Ó-Babiloni időszak (i.e. 1900-1600)

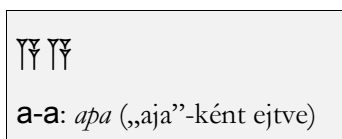
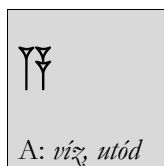
A következőkben az Úr III-ik dinasztia képjeleit használjuk, ugyanis ezek alapján a korábbi, és a későbbi egyszerűsített ékírásos jelek is viszonylag jól felismerhetők. (Egy szakértőnek így néha anakronisztikusnak tűnhet, hogy korábbi, vagy későbbi szöveget is ezekkel a jelekkel írunk le.)

Nézzünk néhány ékírásos jelet!

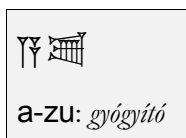
A képjel nevét nagybetűvel adjuk meg, az ettől eltérő, további kiejtésait pedig kisbetűvel. A KI képjel például ejthető **ki** vagy **ke** módon is.

Egy képjel egyrészt jelenthette a képnek megfelelő fogalmat, másrészt egy, esetleg több szótagot is, amelyek akár teljesen függetlenek is lehetnek a kép eredeti fogalmától.

Az **YY** (**a**) *víz*et (valamint *utódot* is) jelent, az **YY YY** (**a-a**) apát.

A **ZU** jelentése „tudni”. Az **a-zu** szó pedig „gyógyító” jelentésű.

A **zu** szótag ragként egyben az „a te...” birtokos szerkezetek képzésére is alkalmas.

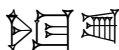

a-a-zu („apád”)

A **zu** rag megszólításra is szolgált:

en-zu („(ő)uraságod”)

nin-zu („úr^{nő}séged”)

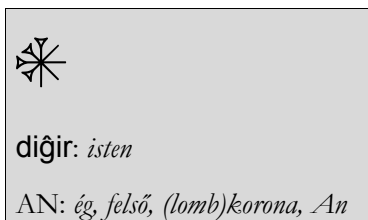
nun-zu („hercegséged/ hercegnő^{ség}ed”)

NUN: *herveg/ hercegnő*

Az ebben a részben szereplő hangzósításokat alapvetően a magyar-
nak megfelelően olvashatjuk ki, mindössze az **a** helyett az „a” és
„á” hang közötti hangot kell ejtenünk, a **ĝ** jelet pedig „ng”-nek ejt-
jük (pl., mint a „hang” végén).

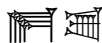
diĝir: *isten*

AN: *ég, felső, (lomb)korona, An*

Az (AN) képjel kiolvasható **diĝir**-ként (kiejtve: „dingir”), ami
istent jelent, vagy **an**-ként, ami jelentheti az eget, vagy An istent, az
Ég istenét.

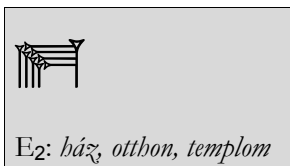
Egy képjelet többféle módon is kiolvashatunk, ugyanakkor egy szó-
tagot többféle képjel is leírhat. Például az „e” hangot többféle jel is
ábrázolhatja. A hangzós átírásban az alapjelet **e**-nek írják, a máso-
dik változatot **e₂** vagy **é**, a harmadik változatot **e₃** vagy **è** módon
jelölik. A többi változatnál indexként pedig a soron következő

számokat (e₄, e₅, stb.) használják. A hang értéke ugyanaz marad, ebben az esetben „e”; tehát nem fogjuk „é” hangként kiejteni.

e₂-ZU

bázad/ottbonod/templomod

E₂: *báz, ottbon, templom*

Bizonyos jeleket az ékírásban a sumér pontosító jelölőként használ. Ezeket szavak, nevek elé vagy mögé írták, és nem ejtették ki. Ilyen jel a DIGIR, amely istenek nevei előtt áll. A hangzósításban ezeket felső indexként jelöljük (és még egyszer: nem ejtjük ki).

^den-lil₂: *Enlil*

KID

lil₂: *levegő, szellem*

^dnin-lil₂: *Ninlil*

A sumér istenségek központi alakja, a főistenség Enlil („a levegő ura”), aki An (más változatban Enki) fia. Enlil felesége Ninlil („a levegő asszonya”).

^den-ki: *Enki*

^dnin-ki: *Ninkī*

Enki a „föld ura”, az ő felesége pedig Ninkī.

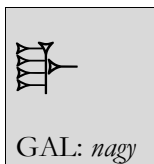

^dnin-a-zu („Ninazu”)

Ninazu a gyógyítás férfi istene. Ebben az esetben a **nin** nem nőt, hanem urat, azaz valaminek az urát jelenti.

A sumérban kevés kivételtől eltekintve a jelző a jelzett szó mögött van.

kur-gal („nagy hegy”)

A „Nagy hegy” egyben Enlil jelölője is.

a-a kur-gal ^den-lil₂ („Nagy hegy atya, Enlil”)

e₂-kur-gal („Nagy Hegy-bázisa”)

E-kur-nak, azaz „Hegy bázisának” nevezték Enlil templomát.

nun-zu nun gal^den-lil₂

Hercegséged, Nagy herceg, Enlil

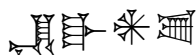
Az (an gal) jelentése: „nagy An” („Nagy Ég Isten”).

nin-zu a-zu gal

Hölgyem, nagy gyógyító (ez Inana egyik megszólítása)

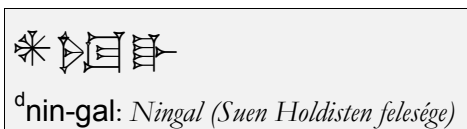
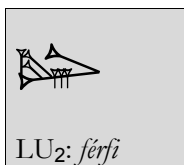
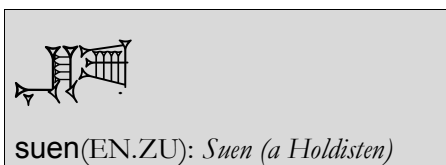
Ismerjünk meg a **gal** és **zu** szótagokkal képzett két újabb szót!

en gal-an-zu („bölcs úr”)

A sumérok elemi jelek összekapcsolásával további ékírásos jeleket alkottak, például az EN és a ZU jelek egymásután írásával (jelölve: EN.ZU vagy EN+ZU) kapjuk a **suen** jelet, Ninlil fiának, a Holdistennek az akkád nevét. Suen felesége Ningal.

Azaz a GAL és LU jelek együtteséből kapjuk a „*király*” jelentésű, **lugal** módon kiejtett jelet. Önmagában a **lu₂** „*férfi*” jelentésű, pl. **lu₂-zu** („*a te férfid*”)

Olvassuk ki a következő jeleket!

lugal-zu kur-gal a-a ^den-lil₂ („*Felséged, Nagy Hegy, Enlil atya*”)

2.

A sumér nyelv és írás témakörében még ma is nagyon sok a fehér folt. A sumérok alapvetően képjeleket alkalmaztak, amelyek pontos kiejtését nem ismerjük. A sumér birodalmat ugyanis meghódították az alapvetően más kultúrájú és nyelvű akkádok. A sumér nyelv volt a tudományok, a művészetek és a diplomácia nyelve, s a hódítás után holt nyelvként még több mint ezer évig az is maradt, hasonlóan a középkori latinhoz. A képjelek hangzós átírását azonban alapvetően akkád szövegekből ismerjük, az akkád nyelv hangzórendszerén átszűrve.

A hangzós átírásban a következő magánhangzókat veszik:

a i e u

Csak ennyit, mivel az akkádban nem volt több magánhangzó. Ezeket a magyarhoz hasonlóan ejtik, bár sem a pontos kiejtés, sem a hangok hossza nem ismert. Az **a**-t a magyar „a” és „á” hang között ejtik, mint pl. az angol „father” szóban.

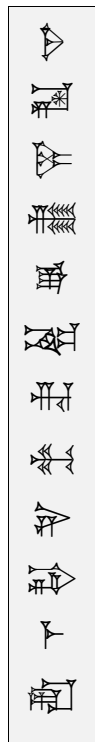
Egyesek feltételezik, hogy volt egy „o” hang is. Valószínű, hogy több magánhangzó volt, ugyanis pl. „du”-ként hangzósítva több, különböző jelet is találunk, amely jelenti pl., hogy „jön, megy”, „épít”, „elenged”, stb.

Az átírás mássalhangzóit a következők:

b p m g k ǵ

d t n (dr) z s š

h l r

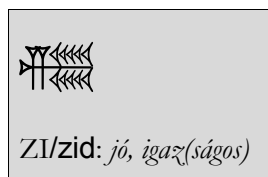
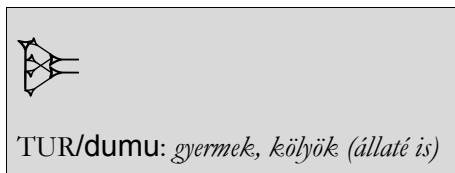
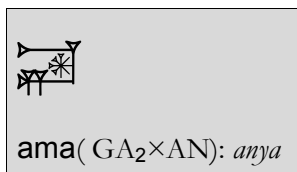
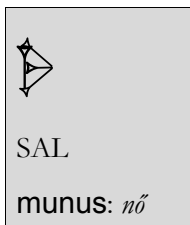
A mássalhangzókat a magyarhoz hasonlóan ejtjük (az „r” hangot pl. valószínűleg ugyancsak pergették) a következő eltérésekkel:

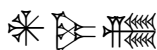
- **s** ejtése: „sz”. A **munus** magyar kiejtéssel: „munusz”.
- **š** ejtése: magyar „s”
- **ḡ** ejtése: „ng”, hasonlóan, ahogy pl. a hang, peng szavakban találjuk; bizonyos esetekben lehetséges, hogy „mg” módon ejtették.
- **h** ejtése kemény „h”, hasonlóan pl., ahogy a német „doch” szóban ejtjük; egyes átirásokban ezt megkülönböztetve jelölik, pl.: ḥ.

Egyesek kutatók feltételeznek egy bizonytalan kiejtésű „dr” hangot, amit az átirásokban többféle módon is írnak.

Egyesek ugyancsak feltételezik, hogy volt egy másik „l” és egy másik „h” hang is.

Nézzünk néhány további sumér szót, illetve képjelet:

^ddumu-zi(d)

Dumuzi isten (szó szerint: „az igaz fiú”, Inanna társa)

Itt a sumér egy különlegességét látjuk, nevezetesen, hogy egyes szóvégi mássalhangzókat a kiejtésben elhagyunk (hasonlóan pl. a franciához). Az elhagyandó mássalhangzót hangzósításkor esetenként zárójelbe írják.

munus zid ama ^dnin-lil₂

igazságos nő, anya, Nin-lil

(Figyeljük meg, hogy a **nin** összetett képjelének első része megegyezik a **munus** képjelével!)

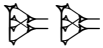
Egy újabb szókapcsolat:

dumu munus („lánygyerek”)

Fontos, hogy a sumérban nincs sem határozott, sem határozatlan névelő, így pl. a **dumu** lehet „a fiú”, vagy „egy fiú” jelentésű is!

A **tur** („kicsi”, jelzőként) jele megegyezik a **dumu** („gyermek”) jellel, sőt, esetenként jelzőként „gyermek” jelentése is lehet.

dumu tur („kis gyermek”)

tur: *kis, gyermek*

A sumérban a „minden egyes” jellegű többes számot ismétléssel képezzük, pl.:

en-en („minden egyes úr”)

Az ismétléssel kapott szónak kicsit megváltozhat a jelentése:

kur-kur („hegység”, azaz: „sok hegy”; ország)

Jelzős szerkezet esetén csak a jelző ismétlődik:

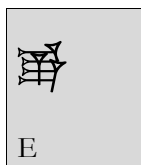

diġir-gal-gal („összes nagy istenség”)

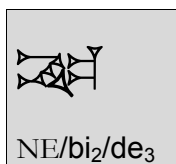
A jelző ismétlődése azonban a melléknév fokozását is jelentheti, így az előző kifejezés olvasható úgy is, hogy „batalmas isten”.

Általános esetben a többes szám jele az **-(e)ne**.

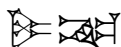
Magánhangzóra végződő szó esetén nem jelenik meg az **-(e)ne** ragból a kezdő **-e**.

E

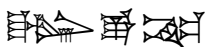
NE/bi₂/de₃

dumu-ne („gyerekek”)

A képilek és a hangzósítás mellett a kifejezések felbontását is ábrázolni szokták. Az előbbi kifejezést **dumu+(e)ne** módon, jelezve, hogy a **dumu** szót a többesszám **(e)ne** jele követi.

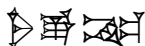
Ha a szó mássalhangzóra végződik, akkor a **ne** előtt megjelenik az **e**:

lugal-e-ne

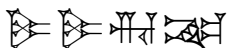
nin-e-ne

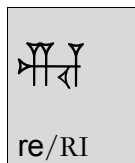
munus-e-ne

A felbontások: **lugal+(e)ne**, **nin+(e)ne**, **munus+(e)ne**.

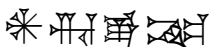
Jelzős szerkezet esetén az **-(e)ne** a jelző utánra kerül. A **tur** jelző esetén egy újabb különlegességgel találkozunk: Mássalhangzóra végződő jelző esetén bizonyos esetekben a hangkötésben a jelző utolsó hangja, a mássalhangzó megismétlődik.

dumu-tur-re-ne („kis gyerekek”)

A felbontás megadásával pontosíthatjuk, hogy itt többeszámról van szó: **dumu+tur+(e)ne**.

diġir-re-e-ne („istenek”, **diġir+(e)ne**)

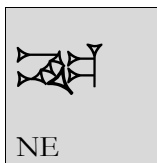
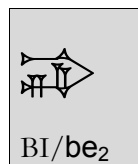
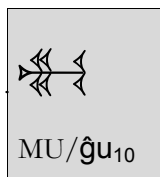
Az ékjelek ebben az esetben a hangkötést és a rag „e” részét is hangsúlyozzák. Ettől függetlenül, a kiejtésben nem ismétljük a hangokat (kiejtve: „dingirene”)!

Korábban láttuk, hogy a **-zu** rag az „a te...” birtokos szerkezeteket képzí. Hogy adhatjuk meg a többi szám-, illetve személyben a ragokat? Íme a táblázat:

-ġu ₁₀ „až én...”	-me „a mi...”
-zu „a te...”	-zu-ne-ne „a ti...”
-(a)ni „až ő...”	-(a)ne-ne „nekik a...”
-bi „annak a...”	

Az alapvető képlek a következők (a **zu** és **ne** jeleket már ismerjük):

lugal-ġu₁₀ („királyom”)

lugal-zu („királyod”)

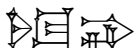
lugal-a-ni („királya”, *azaz* lugal+(a)ni)

A sumér nyelvben a főneveknek nincs neme (hím-, nő- vagy semleges nem), de egy főnév lehet *személyes*, ha az emberi egyént vagy egyéneket nevez meg, vagy a főnév lehet *személytelen*, ha tárgyra, állatra, dologra, vagy csoportként tekintett egyénekre vonatkozik.

Személytelen esetben a **-bi** végződést használjuk.

lugal-bi („királya”, pl. országának)

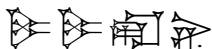
nin-bi „úrnője (/ úrnőjük), pl. adott személyeknek”

A rag (a többszám jeléhez hasonlóan) a jelző utánra kerül.

dumu-munus-a-ni („lánya”)

Az **-a(ni)** rag használatakor néhány esetben, így a **tur** jelző esetén is, a hangkötésnél megismétlődik a záró mássalhangzó

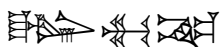
dumu-tur-ra-ni („kisgyermek”)

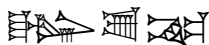
(Ebben az esetben sem két „r” hangot ejtünk!)

A példában láthatjuk a hangkötés egyik szerepét: a **ra** szótag miatt tudjuk, hogy az előtte lévő jelet nem **dumu**, hanem **tur** módon kell kiejteni, hiszen ennek az utolsó mássalhangzójához kapcsolódik a **ra** rag.

A többes szám jele a birtokos rag mögé kerül

lugal-gu₁₀-ne („királyaim”)

lugal-zu-ne („királyaid”)

Tekintsük a következő jeleket:

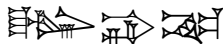

A lugal-zu-ne-ne (lugal+zunene) jelentése viszont: „királyotok”.

lugal-a-ne₂-ne („királyaid”, azaz lugal+(a)ni+(e)ne)

Az utolsó esetben a **ni** jellel azonos jelet látunk, amit azonban **ne**₂ módon hangzósítanak (azaz „ne” módon ejtenek). Ez is a sumér nyelv egyik jellegzetessége, azaz bizonyos ragok mássalhangzóit illesztjük, hasonlóan a magyar nyelvhez, pl. „gyermekked”, „királylyd”...

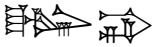
lugal-be₂-ne („királyai”, azaz lugal+bi+(e)ne)

Most is, a **bi** jellel azonos jelet látunk, de azt **be**₂ módon hangzósítják.

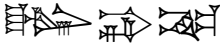

A **-bi** („*annak a.../azoknak a...*” jelentésű) ragnak van egy másik használati módja is, ugyanis mutató névmást is („*az a...*”) jelenthet. (Ez a magyar nyelvet ismerők számára nem meglepő, amikor az „*az*” szó vonatkozhat tárgyra, vagy mutathat is.)

A **dumu-bi** így értelmezhető „*fia(/fiuk)*” módon vagy „*az a fiú*” jelentéssel is.

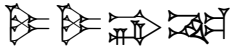

lugal-bi („*király*”/”*az a király*”)

lugal-be₂-ne („*királyai*”/”*azok a királyok*”)

A **bi** jelet itt is **be₂**-ként hangzósítják.

dumu-tur-be₂-ne („*azok a kisgyermek*ek”)

en en-bi („*ott, az összes úr*”)

3.

A sumér nyelvben a létezéssel kapcsolatos szerkezeteket az „m” hanggal képzik, a ragozás és az összevonások miatt azonban ezeket különböző jelsorokkal írjuk le.

- -me-en (m+(e)n) „*vagyok*”
- -me-en (m+(e)n) „*vagy*”
- -(mgh)m/-am₃ (m+Ø) „*van*”
- -me-en-de₃-en (m+(e)nden) „*vagyunk*”
- -me-en-ze₂-en (m+(e)nzen) „*vagytok*”
- -me-eš (m+(e)š) „*vannak*”

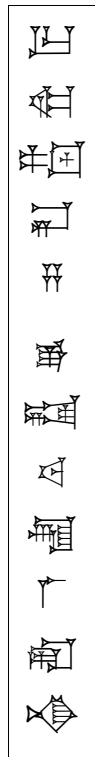
(Most csak a „*vagyok*” és a „*vagy*” szerkezeteket nézzük meg, a többi majd későbbi részekben.)

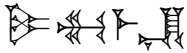
A „*vagyok*” és a „*vagy*” ragok megegyeznek, azonban általában a szövegkörnyezetből kiderül a jelentés, például, ha tudjuk, hogy valaki kijelent magáról valamit.

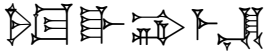
lugal me-en („*király vagyok*”)

A **me-en**, illetve a hasonlóan kapcsolódó jeleket ugyancsak összevonva ejtjük („men”).

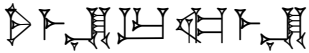

dumu-gu₁₀-me-en („fiam vagy”)

nin gal-bi-me-en („nagy úrnőjük vagy/vagyok”)

munus-me-en ur-saĝ-me-en

nő vagyok, harcos vagyok

UR: *férfi, kutya, szolgál (női is)*

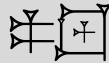

SAG

saĝ: *fej*

ur-saĝ: *bős, harcos*

sipad(PA.LU): *pásztor*

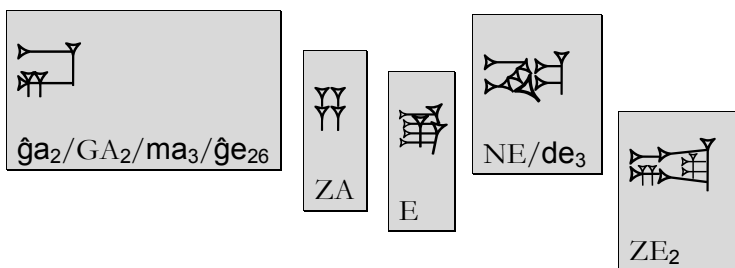
(A **saĝ** jelentése „fej”, de több szóban is előfordul, pl. **ur-saĝ**: „harcos”, **dumu-saĝ**: „elsőszülött”).

sipad-zid-bi-me-en („jó pásztoruk vagyok”)

A „vagyok/vagy” szerkezetet pontosíthatjuk a megfelelő személyes névmással. Ehhez ismernünk kell a sumér „én-te-ő” szavakat.

- $\hat{g}a_2-e$ „én” régen: $\hat{g}e_{26}-e$
- $za-e$ „te” régen: ze_2
- $e-ne$ „ő” régen: $a-ne$
- $me-en-de_3-en$ „mi”
- $me-en-ze_2-en$ „ti”
- $e-ne-ne$ „ők” régen: $a-ne-ne$

A $me-en-de_3-en$ kiolvasása „menden”, stb. Ha visszalapozunk, láthatjuk, hogy a „menden”/„menzen” („mi”/„ti”) megegyeznek a „vagyunk” és „vagytok” kifejezésekkel.

Az ne és a de_3 szótagokat ugyanaz a (már ismert) képjel írja le.

A személyes névmásokkal már hangsúlyozhatjuk a kijelentések alanyát:

ga₂-e lugal me-en („király vagyok”)

A kijelentés tovább is hangsúlyozható:

ga₂-e me-en lugal me-en („én magam vagyok a király”)

za-e ur-saĝ-me-en („barcos/bős vagyok”)

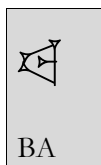

za-e nin an ki-me-en („Te ég és föld úrnője vagy”)

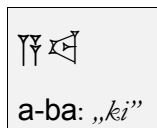
Az **a-ba** jelenti a „ki” kérdőszót. Az **a-na** (de nem **an-a**) jelentése: „mi”.

a-ba-me-en za-e („Ki vagy Te?”)

BA

a-ba: „ki”

Vagy másképp:

a-ba-me-en za-e-me-en

Egy másik példa:

^den-lil₂ en za-e-me-en lugal za-e-me-en

Enlil! Úr vagy! Király vagy!

A sumér nyelvben a birtokos szerkezetet az „ak” segítségével képzik, a ragozás, a szótagírás hangzóösszevonásai és a szóvégi „k” elhagyása miatt azonban ez különböző jelsorokkal jelenhet meg.

A birtok megelőzi a birtokost. Tehát elől szerepel az, amiről beszélünk, s ez nem kap külön jelölést, majd ezt követi jellemzőként a birtokos.

Nézzünk egy egyszerűbb esetet!

e₂ dumu („a fiú háza”, azaz e₂ dumu+ak)

A szóvégi „k” elmarad, és az „a” hang is törlődik, így ebben az esetben a birtokost nem különbözteti meg külön jel.

Egy korábbi példánkban láthattuk a következő kifejezést:

nin an ki

Ég és föld úrnője

Tekintsük meg egy Nergalnak írt himnusz egyik sorát!

𒍪 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕

ur-saĝ gal kur-kur-ra-me-en („az ország atyja vagyok”)

Ninlil pedig ezt „mondja”:

𒌷 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒌷 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕

^dnin-lil₂ nin diĝir-re-e-ne-me-en („istenek hatalmas úrnője vagyok”)

Két újabb idézet:

𒍪 𒍪 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒌷 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕

dumu ur-saĝ a-a ^den-lil₂-la₂-me-en

bős fia vagy Enlil atyának

𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕

sipad zid kur-kur-ra-me-en

országok jó pásztora vagy

A birtok tehát megelőzi a birtokost. Lehetőség van azonban a sorrend megfordítására a **-bi** vagy **-ani** szerkezet felhasználásával.

𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕 𒊕𒊕𒊕𒊕𒊕

kur-kur-ra diĝir-bi za-e-me-en

országok istene Te vagy

